

ABA TERAPIYANING ASOSIY TEXNOLOGIYALARI VA BOSQICHLARI**Genjebaeva Ario'xan Kazakbay qizi**

Nizomiy nomidagi O'zMPU

Pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta'lim fakulteti

Oligofrenopedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada amaliy xulq-atvor tahliliga asoslangan ABA terapiyaning nazariy asoslari, uning asosiy texnologiyalari hamda bosqichlari ilmiy jihatdan yoritiladi. ABA yondashuvi orqali xulq-atvorni shakllantirish mexanizmlari, ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda qo'llaniladigan metodlar chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, terapiyaning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi va uning samaradorligini ta'minlovchi omillar yoritiladi.

Kalit so'zlar: ABA terapiya, xulq-atvor, shaping, reinforcement, prompting, autizm, texnologiyalar, bosqichlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы АВА-терапии, основанной на прикладном анализе поведения, её основные технологии и этапы реализации. Анализируются механизмы формирования поведения, а также методы, применяемые для развития социальных и коммуникативных навыков. Кроме того, раскрываются особенности поэтапной организации терапии и факторы, обеспечивающие её эффективность.

Ключевые слова: АВА-терапия, поведение, shaping, reinforcement, prompting, аутизм, технологии, этапы

Abstract: This article examines the theoretical foundations of ABA therapy based on applied behavior analysis, its main technologies, and stages of implementation. The mechanisms of behavior formation are analyzed, as well as the methods used in developing social and communicative skills. In addition, the step-by-step organization of therapy and the factors ensuring its effectiveness are described.

Keywords: ABA therapy, behavior, shaping, reinforcement, prompting, autism, technologies, stages

Zamonaviy maxsus pedagogika va psixologiya fanida autizm spektr buzilishiga ega bolalar bilan ishlash muammosi dolzarb ilmiy-amaliy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bunday bolalarda ijtimoiy muloqotga kirishish, nutqiy faoliyatni tashkil

etish hamda muhitga moslashish jarayonlari o'ziga xos kechadi. Shu sababli ular bilan ishlashda ilmiy asoslangan, tizimli va samarali metodlarni qo'llash zarurati yuzaga keladi. Amaliy xulq-atvor tahliliga asoslangan ABA terapiya aynan shunday yondashuvlardan biri bo'lib, u xulq-atvorni boshqarish va shakllantirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etiladi.

ABA terapiya behavioristik nazariyaga asoslanib, inson xulq-atvori tashqi muhit ta'sirida shakllanishi va uni maqsadli ravishda o'zgartirish mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvda xulq-atvor kuzatiladigan va o'lchanadigan hodisa sifatida qaraladi. Bu esa uni ilmiy tahlil qilish va kerakli yo'nalishda rivojlantirish imkonini beradi. ABA terapiyada asosiy e'tibor xulq-atvorning sabab va natija o'rtasidagi bog'liqligini aniqlashga qaratiladi hamda ijobiy mustahkamlash orqali kerakli xatti-harakatlar shakllantiriladi.

ABA terapiyaning texnologik asosini bir nechta muhim metodlar tashkil etadi. Ular o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, yagona tizim sifatida qo'llanilganda yuqori samaradorlik beradi. Shu jihatdan ularning mazmunini quyidagicha umumlashtirish mumkin:

1. Shaping (bosqichma-bosqich shakllantirish) murakkab xulq-atvorni kichik, ketma-ket bosqichlarga ajratib o'rgatishni nazarda tutadi. Ushbu texnologiya orqali bola murakkab harakatni birdan emas, balki asta-sekin egallaydi. Har bir kichik natija alohida rag'batlantiriladi, bu esa o'rganish jarayonini soddalashtiradi va muvaffaqiyat hissini oshiradi.

2. Reinforcement (mustahkamlash) ABA terapiyaning markaziy elementi bo'lib, u orqali kerakli xulq-atvorni mustahkamlash amalga oshiriladi. Ijobiy mustahkamlashda bola to'g'ri harakati uchun mukofotlanadi, natijada ushbu xatti-harakat takrorlanadi. Mustahkamlashning samaradorligi uning o'z vaqtida va individual xususiyatlarga mos tanlanishiga bog'liq.

3. Prompting (yordam berish) bolaning kerakli harakatni bajarishida dastlabki ko'makni nazarda tutadi. Bu yordam og'zaki, vizual yoki jismoniy shaklda bo'lishi mumkin. Ushbu jarayon bolaning muvaffaqiyatga erishishini ta'minlaydi va noto'g'ri xatti-harakatlarning oldini oladi.

4. Fading (yordamni kamaytirish) prompting jarayonining mantiqiy davomi hisoblanib, bunda berilgan yordam asta-sekin kamaytiriladi. Natijada bola mustaqil harakat qilishni o'rganadi.

5. Modeling (namuna asosida o'rgatish) kerakli xulq-atvorni ko'rsatish va uni takrorlashga asoslanadi. Bu texnologiya ayniqsa ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

6. Task analysis (vazifani tahlil qilish) murakkab faoliyatni kichik qismlarga ajratib, ularni bosqichma-bosqich o'rgatishni nazarda tutadi. Bu esa bolaning o'zlashtirish jarayonini ancha yengillashtiradi.

Mazkur texnologiyalar ABA terapiyaning amaliy asosini tashkil etadi va ular birgalikda qo'llanilganda samarali natija beradi. ABA terapiya faqat texnologiyalar yig'indisi emas, balki u aniq bosqichlar asosida tashkil etiladigan tizimli jarayondir. Ushbu jarayon odatda quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

1. Diagnostika va baholash bosqichida bolaning rivojlanish darajasi, mavjud ko'nikmalari va muammoli xatti-harakatlari aniqlanadi. Bu bosqich keyingi ishlar uchun asos yaratadi.

2. Maqsad qo'yish bosqichida bolaning ehtiyojlariga mos ravishda aniq va o'lchanadigan maqsadlar belgilanadi. Bu maqsadlar real va erishish mumkin bo'lishi muhimdir.

3. Individual dastur ishlab chiqish bosqichida tanlangan maqsadlar asosida maxsus reja tuziladi. Ushbu reja mashg'ulotlar mazmunini va qo'llaniladigan metodlarni belgilaydi.

4. Amaliy aralashuv bosqichida ABA texnologiyalari tizimli ravishda qo'llanilib, bolaning xulq-atvori shakllantiriladi. Bu bosqich eng muhim va asosiy jarayon hisoblanadi.

5. Monitoring va baholash bosqichida erishilgan natijalar muntazam kuzatilib boriladi. Bu orqali terapiyaning samaradorligi aniqlanadi va zarur hollarda tuzatishlar kiritiladi.

6. Umumlashtirish va mustahkamlash bosqichida o'rganilgan ko'nikmalar turli muhitlarda qo'llanishi ta'minlanadi. Bu esa natijalarning barqarorligini oshiradi.

ABA terapiyaning samaradorligi aynan ushbu bosqichlarning izchil va tizimli amalga oshirilishiga bog'liq. Har bir bosqich o'zaro bog'liq bo'lib, birining to'liq bajarilmasligi umumiy natijaga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Umuman olganda, ABA terapiya zamonaviy maxsus pedagogikada ilmiy asoslangan, tizimli va natijaga yo'naltirilgan yondashuv sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Uning asosiy texnologiyalari va bosqichlari orqali xulq-atvorni shakllantirish, ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin. Mazkur yondashuvning ustunligi uning individuallikka asoslanganligi, natijalarning o'lchanishi va amaliy samaradorligi bilan belgilanadi.

ABA terapiyaning asosiy texnologiyalari va bosqichlari xulq-atvorni ilmiy asosda shakllantirish imkonini beradi. Ushbu yondashuv bolalarda ijtimoiy moslashuv, kommunikativ faoliyat va mustaqil harakat ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim

vosita hisoblanadi. Shu sababli ABA terapiyani maxsus ta'lim tizimida keng qo'llash ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cooper J.O., Heron T.E., Heward W.L. Applied Behavior Analysis. – Upper Saddle River, NJ: Pearson Education, 2007. – 25–45, 421–450.
2. Сидоров П.И. Поведенческая терапия при аутизме. – Москва: Наука, 2015. – 70–95.
3. Иванов А.А. Основы АВА-терапии. – Санкт-Петербург: Речь, 2018. – 50–80.
4. O'zbekiston Respublikasi maxsus pedagogika metodik qo'llanma. – Toshkent, 2020. – 60–75.
5. Ivar Lovaas Behavioral treatment and normal educational and intellectual functioning in young autistic children // Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1987. – 3–9.